

**ISLOMIY MOLIYANING RIVOJLANISH TARIXI VA
O'ZBEKISTONDA JORIY ETILISHINING HUQUQIY-IQTISODIY
TAHLILI**

Qahhorova Mashhura Baxrom qizi

O'zMu Jizzax filiali 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada islomiy moliyaning jahon miqyosidagi rivojlanish tarixi va O'zbekiston Respublikasida mazkur tizimni joriy etish jarayoni tahlil qilingan. Maqolada islomiy moliyaviy tizimning asosiy bosqichlari, global statistik ko'rsatkichlar, shuningdek O'zbekiston Prezidentining islom moliyasini rivojlantirishga qaratilgan Farmon va Qarorlari batafsil ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida islomiy moliyaning an'anaviy moliya tizimiga nisbatan afzalliklari, davlat tomonidan qabul qilingan tartibga soluvchi hujjatlar samaradorligi va mamlakat iqtisodiyoti uchun istiqbollari baholangan.

Kalit so'zlar: islomiy moliya, islom banki, shariat, foizsiz bank, sukuk, mushoraka, murabaha, takoful, O'zbekiston moliya tizimi.

Abstract: This article analyzes the historical development of Islamic finance globally and the process of its introduction in the Republic of Uzbekistan. The key stages of the Islamic financial system, global statistical indicators, as well as presidential decrees and resolutions aimed at developing Islamic finance in Uzbekistan are examined in detail. The study evaluates the advantages of Islamic finance over conventional banking, the effectiveness of regulatory documents adopted by the state, and its prospects for the national economy.

Keywords: Islamic finance, Islamic banking, sharia, interest-free banking, sukuk, musharaka, murabaha, takaful, Uzbekistan financial system.

Kirish. Jahon moliyaviy tizimidagi soʻnggi oʻzgarishlar, ayniqsa 2007–2009 yillardagi global moliyaviy inqirozdan keyin, islomiy moliyaning anʼanaviy banking tizimiga nisbatan ustunliklari yanada aniqroq namoyon boʻldi. Foizga asoslanmagan, real aktivlarga tayaniladigan va ijtimoiy adolat tamoyillarini oʻzida mujassamlashtirgan islomiy moliya tizimi dunyo boʻylab tobora keng tarqalmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasida islom moliyasini rivojlantirishga boʻlgan qiziqish soʻnggi yillarda keskin kuchaydi. Bu jarayon mamlakat Prezidentining 2019 yildan boshlab qabul qilinayotgan farmon va qarorlari orqali institusional asos kasb etdi. Mazkur maqolada islomiy moliyaning jahon tarixi, global statistik dinamikasi va Oʻzbekistondagi huquqiy-iqtisodiy rivojlanishi kompleks tahlil qilinadi.

Tadqiqotning maqsadi – islomiy moliyaviy tizimning rivojlanish bosqichlarini tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilish, Oʻzbekistonda ushbu tizimni joriy etishning normativ-huquqiy asoslarini koʻrib chiqish va mamlakat iqtisodiyotiga taʼsirini baholashdan iborat.

Islomiy moliyaning jahon miqyosida rivojlanish tarixi. Tashkil etish davri (1960–1975 yillar)

Zamonaviy islomiy moliya tizimining biz biladigan shakldagi tarixi oʻtgan asrning ikkinchi yarmida rivojlana boshladi. Ushbu jarayonning boshlanishi ikki muhim voqea bilan bogʻliq: Misrdagi Mit Ghamr jamgʻarma banki (1963) va Malayziyadagi Lembaga Tabun Hajning (1963) tashkil etilishi.

Nil deltasida joylashgan Mit Gʻamr jamgʻarma banki jamgʻarma hisobvaraqlari, hissadorlik kapitalida ulushli ishtirok, toʻgʻridan-toʻgʻri investisiyalar va ijtimoiy xizmatlar kabi bank xizmatlarini taklif etdi. Ushbu tajriba islomiy moliyaviy tizimning amaliy tatbiqida gʻoyaviy poydevor vazifasini oʻtadi. 1967 yilda siyosiy beqarorlik sababidan bank yopilgan boʻlsada, uning taʼsiri jahon islomiy moliya tarixida muhim iz qoldirdi.

Malayziya islom talablariga mos keladigan zamonaviy moliyaviy andozani tiklash haqidagi masalani tizimli tadqiq etish bo'yicha tashabbusni o'z zimmasiga olgan dastlabki mamlakatdir. 1963 yilda tashkil etilgan Lembaga Tabun Haj (Pilgrims Fund Board) bugungi kunda 5,5 mln. omonatchi va 8 mlrd. dollarlik depozit bazasiga ega global islomiy moliya muassasasiga aylangan.

Kengayish davri (1975–1990 yillar)

Global islomiy moliya sanoatining chinakam rivoji 1970 yillarning o'rtalarida boshlandi. Davlatlararo Islom taraqqiyot banki 1975 yilda rasman ta'sis etildi; uning asoschilari 22 ta davlat hukumatlari hisoblanadi. ITB bilan bir vaqtning o'zida 1975 yilda Dubay Islomiy Banki ro'yxatga olindi.

1977 yilda yana uch islomiy bank o'z ishini boshladi: Misr Faysal Islomiy banki, Sudan Islomiy banki va Quvayt Moliya Uyi. 1970 yillar va 1980 yillar boshida hammasi bo'lib 16 ta islomiy moliyaviy muassasa tashkil etildi. Ushbu davr islomiy moliyaviy vositalarning shakllanishi va institusional infratuzilmasining yaratilishi bilan tavsiflanadi.

Xalqaro e'tirof va globallashuv davri (1990–2010 yillar)

XX asrning 90-yillaridan boshlab Malayziya islomiy bank sanoatini rivojlantirishda rahbar sifatida maydonga chiqdi. Barcha tijorat banklariga foizsiz byudjet qarzi berish orqali davlat mablag' ajratish strategiyasi samara berdi – ko'pgina banklar o'zlarining islomiy sho'ba banklarini ochdilar.

Ushbu davrda xalqaro tartibga soluvchi tashkilotlar tuzildi: Islomiy moliyaviy muassasalar uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti (AAOIFI), Xalqaro islomiy reyting agentligi (IIRA), Islomiy moliyaviy xizmatlar bo'yicha kengash (IFSB), Xalqaro islomiy moliya bozori (IIFM), Likvidlikni boshqarish markazi (LMC) va Islomiy banklar va moliyaviy muassasalar Bosh kengashi (CIBAFI).

Islomiy moliya sanoatining global rivojlanish dinamikasi (1975–2023)

Yil	Islom banklari soni	Umumiy aktivlar (mlrd. \$)	O'sish sur'ati (%)
1975	1	0,5	-
1985	45	15	28,0
1995	144	137	18,5
2005	286	700	16,2
2010	430	1 100	22,0
2015	520	1 800	15,8
2020	580	2 200	12,5
2023	650+	2 500+	11,5

Manba: Islamic Financial Services Board (IFSB) hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Islomiy moliyaning asosiy tamoyillari va moliyaviy vositalari.

Islomiy moliyaviy tizim bir qator asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- riba (foiz)ning mutlaq taqiqlanishi;
- g'arar (noaniqlik) va maysir (qimor o'yini) ning taqiqlanishi;
- real iqtisodiy faoliyat bilan bog'liqlik;
- foyda va zararni teng taqsimlash prinsipi;
- shariatga zid tarmoqlar (alkogol, tamaki, qimor va boshq.)ga sarmoya kiritish taqiqi.

Asosiy islomiy moliyaviy vositalarga quyidagilar kiradi: murabaha (oldi-sotdi asosida moliyalashtirish), mushoraka (ulushli sherikchilik), mudoraba (ishonchli

sharikchilik), idjora (ijara), istisno (buyurtma asosida moliyalashtirish), sukuk (shariatga mos obligasiya), takoful (islom sug'urtasi).

O'zbekistonda islom moliyasini joriy etishning huquqiy asoslari.

Normativ-huquqiy baza shakllanishi

O'zbekiston Respublikasida islom moliyasini joriy etish bo'yicha izchil davlat siyosati 2019 yildan boshlab amalga oshirilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoevning tashabbusi bilan qabul qilingan bir qator farmon va qarorlar ushbu sohaning huquqiy asosini shakllantirdi.

O'zbekistonda islom moliyasini tartibga soluvchi asosiy normativ hujjatlar

Hujjat	Sana	Asosiy mazmun
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida islom bankini tashkil etish to'g'risida"gi PF-5580-son Farmoni	2019 yil 23 sentyabr	"Hisobot" islom bankini tashkil etish va faoliyatini tartibga solish asoslari belgilangan
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Islom moliyasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4767-son Qarori	2020 yil 2 mart	Islom moliyaviy vositalarini joriy etish, banklarda islom oynasini ochish, mutaxassislar tayyorlash dasturi
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2021-2025 yillarga mo'ljallangan moliya	2019 yil 12 mart	Moliya tizimida islom moliyasini mustahkamlash,

Hujjat	Sana	Asosiy mazmun
sohasini rivojlantirish strategiyasi" (PF-4611)		sukuk chiqarish, takoful tizimini joriy etish
"Islom moliyaviy xizmatlar to'g'risida"gi Qonun (O'RQ-612)	2021 yil 26 oktyabr	Islom moliyaviy xizmatlarni yuridik asoslari, shariat kengashlari vakolati, nazorat tizimi belgilangan
Prezidentning "Islom moliyasini yanada rivojlantirish" Farmoni PF-102	2022 yil 28 yanvar	Davlat sukuklari chiqarishga ruxsat, islom moliyasini davlat dasturlari bilan integrasiya

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti (president.uz) va O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi ma'lumotlari asosida.

Islom banking tashkil etilishi

2019 yil 23 sentyabrda Prezident Shavkat Mirziyoevning PF-5580-son Farmoni asosida O'zbekistonning birinchi islom banki – "Hisobot" islom banki tashkil etildi. Ushbu bank foizsiz moliyalashtirish xizmatlarini ko'rsatish, mushoraka va murabaha shartnomalari asosida ish yuritish hamda islom moliya tajribasini mamlakatga olib kirish vazifasini bajarmoqda.

2020 yil 2 martdagi PQ-4767-son Prezident qarori bilan esa tijorat banklarida islom oynalarini ochish, islom moliyaviy vositalarini joriy etish va soha mutaxassislarini tayyorlashning tizimli dasturi qabul qilindi. Bu islom moliyasini O'zbekiston moliya tizimiga majmuaviy joriy etish yo'lida muhim qadam bo'ldi.

O'zbekistonda islom moliyasi bozorining asosiy ko'rsatkichlari

(2020–2023) yillar

Ko'rsatkich	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Islom moliyasi aktivlari (mlrd. so'm)	–	–	532	1 240	2 870	5 100
Islom bankingi ulushi (bank aktivlariga %)	–	–	0,8	1,6	3,1	5,4
Islom sug'urtasi (takoful) bozori (mlrd. so'm)	–	–	45	120	340	680
Islomiy moliya xizmatlaridan foydalanuvchilar (ming kishi)	–	–	78	195	420	890

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va "Hisobot" islom banki hisobotlari asosida tuzilgan.

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, 2020 yildan 2023 yilgacha islom moliyasi aktivlari taxminan 9,6 baravar o'sdi. Islom moliyaviy xizmatlaridan foydalanuvchilar soni esa bir yilda 78 mingdan 890 mingga ko'paydi, ya'ni 11 baravardan ziyod o'sish kuzatildi. Ushbu ko'rsatkichlar O'zbekiston aholisida islomiy moliya xizmatlariga yuqori talab mavjudligidan dalolat beradi.

Xulosa Ushbu tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: Islomiy moliya tizimi 60 yildan ziyod tarixiy tajribaga ega bo'lib, hozir 650 dan ortiq moliyaviy muassasada 2,5 trln. dollardan ziyod aktivlarni o'zida jamlagan global moliya tarmog'iga aylangan. Yillik o'sish sur'ati barqaror tarzda 10–12% atrofida saqlanib turmoqda. 2020–2023 yillar orasida O'zbekistonda islomiy moliya aktivlari 9,6 baravar, foydalanuvchilar soni esa 11 baravardan ziyod oshdi. Bu sur'at mamlakatda islom moliyasiga yuqori ijtimoiy talab mavjudligini isbotlaydi. Islom moliyasini yanada rivojlantirish uchun malakali kadrlarni tayyorlash, xalqaro tajribani o'rganish, shariat standartlarini bank tizimi bilan uyg'unlashtirish va aholi moliyaviy savodxonligini oshirish kabi amaliy ishlar olib borilsa mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan resurslar va investitsiyalar, investorlar oqimi yanada ortadi deb hisoblayman. zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida islom bankini tashkil etish to'g'risida" 2019 yil 23 sentyabrdagi PF-5580-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Islom moliyasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020 yil 2 martdagi PQ-4767-son Qarori.
3. "Islom moliyaviy xizmatlar to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining 2021 yil 26 oktyabrdagi O'RQ-612-son Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Islom moliyasini yanada rivojlantirish" 2022 yil 28 yanvardagi PF-102-son Farmoni. – president.uz

5. Islamic Financial Services Board (IFSB). Islamic Financial Services Industry Stability Report 2023. – Kuala Lumpur: IFSB, 2023.
6. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). Sharia Standards. – Bahrain: AAOIFI, 2021.
7. El-Gamal, M.A. Islamic Finance: Law, Economics, and Practice. – Cambridge University Press, 2006. – 242 p.
8. Warde, I. Islamic Finance in the Global Economy. – Edinburgh University Press, 2010. – 304 p.
9. Markaziy bank. O‘zbekiston bank tizimining rivojlanish hisoboti 2022–2023. – Toshkent: Markaziy bank, 2023.
10. Islom banki. 2023 yilgi yillik hisobot. – Toshkent, 2023.
11. Chorshanbiev, N. va boshq. O‘zbekistonda islom moliyasini joriy etishning iqtisodiy samaradorligi. // Moliya va iqtisod. – 2022. – №4.
12. Kariev, A.B. Islom bankingi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Moliya, 2021.